

Sztuka sepulkralna śląskich cystersów i dobroczyńców ich klasztorów w XVI w. i 1. połowie XVII w.

Pojęcie „sztuka sepulkralna” pojmowane jest jako twórczość artystyczna związana głównie z kultem zmarłych i dążeniem do utrwalenia pamięci o ich życiu i dziełach¹. W kontekście świętej pamięci z kręgu śląskich cystersów i dobroczyńców ich klasztorów w XVI i 1. połowie XVII w. funkcję kommemoratywną, tudzież laudacyjną, pełniły epitafia i płyty nagrobne. Część z nich zachowała się do naszych czasów. Niemal wszystkie eksponowane są we wnętrzach i na elewacjach cysterskich kościołów oraz otaczających je murach na obszarze Dolnego i Górnego Śląska epoki wczesnonowożytnej.

Niniejsze rozważania przeprowadzono na podstawie badań *in situ* oraz źródeł pisanych, z których najważniejsze, to: rękopis proveniencji lubiąskiej Arnolda Teicherta (1759), osiem opracowań monograficznych poszczególnych śląskich klasztorów cysterskich: Paula Welsa (1909) o Lubiążu, Aloyosa Bacha i Augusta Kastnera (1859) o Trzebnicy, Wilhelma Pfitznera (1846) o Henrykowie, Gregora Frömricha (1817) o Kamieńcu, Augusta Potthasta (1858) o Rudach Wielkich, Augustina Weltzela (1859) o Jemielnicy, Ambrosiusa Rose (1974) o Krzeszowie oraz jedno Nikolausa Henela (1704) o Śląsku. Zawierają one pocztyny opatów, ich noty biograficzne, a także cenne, aczkolwiek sporadyczne informacje o pomnikach sztuki sepulkralnej śląskich cystersów i benefaktorów ich klasztorów. O postaciach z pomników dowiemy się ponadto na podstawie lapidarnych informacji w trzech opublikowanych drukiem

¹ K. Sulkiewicz, *Słownik terminologiczny sztuk pięknych*, Warszawa 2004, s. 376.

przez Wilhelma Wattenbacha nekrologach: lubiąskim (1861), henrykowskim i kamienieckim (1862). W kontekście inwentaryzacji zabytków sztuki należy wymienić wydane drukiem woluminy Heinricha Lutscha (1889, 1891, 1894), chociaż autorowi w swoim wykazie nie udało się ująć wszystkich artefaktów sztuki sepulkralnej Śląska. Zawarte w herbarzu śląskiej szlachty Leonarda Dorsta (1847) ilustracje i informacje w znacznym stopniu ułatwiły rozpoznanie oraz blazonowanie herbów znajdujących się na epitafiach i płytach nagrobnych.

Badania przeprowadzono na dwudziestu siedmiu obiektach, po jednym w Lubiążu, Trzebnicy, Opolu, Starym Henrykowie, Krzeszówku i Słupie, po dwóch w Krzeszowie i Wierzbniej, po trzech w Rudach Wielkich i Opawie, czterech w Sicinach, siedmiu w Henrykowie.

Na podstawie źródeł pisanych posiadamy informacje o niezachowanych do dnia dzisiejszego pomnikach sztuki sepulkralnej; wśród nich wymienia się monumenty opatów Antoniego von Wallenberga (1572–1596), Mateusza Steinera (1596–1606) i Jana IV (1606–1616) z Kamieńca², Andreasa Hoffmana (1498–1534) z Lubiąża³ oraz Leonarda Tworziańskiego (1578–1585) z Rud Wielkich⁴. W przypadku dwóch ostatnich wymienionych zarządców opactw znamy umieszczone na ich monumentach treści inskrypcji. Lubiąskiego: *Abbas qui recubat hujus Sub tegmine Saxi ut Sibi, Sic nobis Commoda multa dedit. Idcirco memores insignenem dicimus omnes, Egregiis meritis esse Patrem Patria, Nomen in extintum Sibi Jupiter, atque perenem. Pro Meritis Vitam conferet Astripotens*⁵, i rudzkiego: *Ultimus hic fuerat Praesul de gente Polona | Vere magnificus munificusque Pater | Dispersit deditque immeritis Leonardus amicis | Jura Monasterii vix reluenda modo*⁶.

Lakoniczne przekazy lubiąskiego kronikarza Arnolda Teicherta pozwalają stwierdzić o istniejących jeszcze w czasie sporządzania jego zapisów, czyli ok. 1759 r., pomnikach benefaktorów klasztoru Emeryka

² P. Skobel, *Camenz in Vergangenheit und Gegenwart. Lfg. 4, Geschichte u. Beschreibung der ehemaligen Cistercienserstiftskirche zu Camenz. Festschrift zum 200 jährigen Jubiläum der letzten Konsekration am 23. September 1722*, Schweidnitz 1922, s. 22–23.

³ N. Henelius, *Silesiographiarenovata*, Wratislaviae–Lipsae: Christian Bauch 1704, s. 656.

⁴ A. Weltzel, *Das fürstliche Cisterzienserstift Himmelwitz*, Breslau 1895, s. 39.

⁵ N. Henelius, *Silesiographiarenovata*, s. 656.

⁶ A. Weltzel, *Das fürstliche Cisterzienserstift*, s. 39.

Forgatscha, hrabiego Terczyna, doradcy cesarza Rudolfa II, jego żony, księżnej Saksonii, Angarii i Westfalii, Sidonii Katarzyny, i żyjącego w XVI w. rycerza Ulryka Schaffgotscha⁷. Warto wspomnieć również o kommemoracji członków rodziny rycerza Gotsche Schoffa, dla których kościół krzeszowski cystersów pw. św. Jana Chrzciciela w Cieplicach stanowił swoiste mauzoleum rodowe. We wnętrzu świątyni oraz pod budynkiem bramnym wśród pomników sztuki sepulkralnej potomków fundatora znajdowały się pochodzące z badanego okresu monumenty z wyobrażonymi na ich powierzchniach rycerzami w zbrojach: Ulricha Schaffgotscha auf Kynasta, Friedricha von Schaffgotscha auf Bobersteina und Schildau'a, Baltazara Schaffgotscha I. W wyniku pożaru w 1711 r. wszystkie te artefakty uległy zniszczeniu⁸. Całkowitemu rozpadowi uległy również pomniki nagrobne umieszczone w posadzce lubiąskiej świątyni konwentualnej. Do ich dewastacji w głównej mierze przyczynili się stąpający w czasie procesji po ich powierzchniach pątnicy⁹.

Jednym z najstarszych zachowanych nowożytnych pomników sztuki sepulkralnej śląskich zwierzchników cystersów jest umieszczona na północnej ścianie prezbiterium kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Rudach Wielkich płyta nagrobna (il. 1) Mikołaja IV Toboli (1510–1553). Na jej powierzchni przedstawiono przełożonego konwentu odzianego w ornat i albę wraz z atrybutami władzy opackiej. Nad postacią Mikołaja widzimy wstęgę, zaś w dolnej strefie, opartą o stopy wczesnorenesansową tarczę herbową z wciętymi krawędziami z godłem klasztoru. W bordiurze okalającej przedstawienie widoczna jest łacińska inskrypcja: Anno d[omini] Obyt R(evere)nd(us) in X(rist) o p[ate]r | d(omi)n(u)s et D[ominus] nicola(us) Abb[as] Raudensis | primus Infulatus hic sepultus orate pro eo. MO | R[IMVNDV]S¹⁰. Jej treść gloryfikuje go jako pierwszego w historii górnośląskich klasztorów infulowanego opata¹¹.

⁷ Wrocław, Archiwum Państwowe (dalej: APWr.), rkps nr IV F 209, Leubus 1759, s. 124–125.

⁸ U. Junker, *Entwurf zu einer Chronik oder Beschreibung von Warmbrunn und seinen Heilquellen*, Bodnegg 2009, s. 702.

⁹ APWr., rkps nr IV F 209, Leubus 1759, s. 125.

¹⁰ W. Kowalski, *Corpus inscriptionum Rudensium*, Katowice 1996, s. 58.

¹¹ A. Potthast, *Geschichte der ehemalige Cisterzienserabtei Rauden in Obesrschlesien*, Lebschütz 1858, s. 35.

Najbogatszy zasób płyt nagrobnych śląskich opatów cysterskich wykonanych w XVI i 1. połowie XVII w. eksponowany jest w kościele pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Henrykowie. Wśród nich jest monument Wincentego ze Strzelina (1504–1554). Ulokowany w niszy arkadowej na ścianie nawy południowej jako drugi od głównego ołtarza, przedstawia wpisane w polichromię w formie łuku trójlistnego wyobrażenie przełożonego konwentu. Uwagę zwraca osobliwie ascetyczna, pozbawiona insygniów władzy wizualizacja rzekomo pochowanego w Nysie infułata¹². Odziany jest on w pofałdowany habit, szkaplerz i nakrycie głowy. Łacińska inskrypcja zawiera datę zgonu: OBIIT ANNO DO(MI)NI M D LIIII DIE DECIMA MENS(IS) IAN(UARII), poniżej zaś wymienia sławiące go przymioty, takie jak: pobożność, poważanie u książąt i cesarza oraz zasługi dla klasztoru: HOC TEGITUR SAXO PRESTANS VINCENSIVS ABBAS | DIC VBI NOSTRA PAREM SĘCLA HABVERE PIV(S) | FLORVIT ECCLESIA HOC VIVO CUI PREFVIT INGE(N)S | NOMEN AB HENRICIS CO(N)DITA PLENE GERENS | PRVDENS CONSILIO REBVS QUO(QUE) NATVS AGE(N)DIS | ET VULGO GRATVS PRINCIPIBVS(QUE) FVIT | CONSILIO ROMANVS EO REX VSVS IN ALTO EST | HI[N]C MERITO FRVCTV(M) NON SINE LAVDE TULIT | SIC PIVS ET PRVDE[N]S HAC RERV(M) TVRBI(N)E VIXIT | ABBAT(I)E VT GERERET INTEGRALVSTRA DECE(M) | ILLIUS ABBATES EXE[M]PLO DISCITE CVRAS | SV(N)T QUIB(QUE) IN VESTRAS CREDITA SACRA PIAS.

Dla sukcesora Wincentego, pochodzącego z Kolonii Andreasa Swederiego (1554–1577), nazywanego w swoim otoczeniu „aniołem pokoju”¹³, wykonano dwa kamienne pomniki. Umieszczona w niszy arkadowej na ścianie południowej nawy, trzecia od ołtarza głównego, polichromowana płyta przedstawia rządzącą klasztoru w pofałdowanej kukulli z atrybutami władzy opackiej, okala ją pas bordiury wypełniony kandelabrowym motywem zdobniczym. Na górnych i dolnych narożach w medalionach wkomponowano symbole autorów Ewangelii kanonicznych, po prawej, heraldycznej stronie, na wysokości mitry usytuowano kartusz rolwerkowy z tarczą herbową Swederiego. Pod jego stopami wyryto inskrypcję: IVE | 1577 | AE.

¹² W. Pfitzner, *Versuch einer Geschichte des vormaligen Fürstlichen Cisterzienser-Stiftes Heinrichau*, Breslau 1846, s. 162.

¹³ Tamże, s. 165.

Pomnik Swederiego wykonano na polecenie jego następcy, Mikołaja VI Hübnera. Świadczy o tym epigraf wyryty na powierzchni kolejnego epitafium: ANDREAE PATRIA COLO | NIESI| ORD(O) CISTER(CIENSIS) ABBA | TIET DOMINO HVIVS COE | NOBY HEINRICHOWIENSIS| [...] CVIVS LIBERALITATIET | INDVSTRIAE, NOSTRACO | MVNITIAS MVRORV ET DO | MICILY INSTAVRATIONE | CATERA QVE PRAECIPVA | ORNAMENTA DEBEIT | NICOLAVS SVCCESOR | FRATRI PIENTISSIMO | MONVMENTVM HOC ME | MORIAE FIERI PONI QVE | CVRAVIT PRAEFVIT COE | NEOBIO AN(NO) XXIII M. II D | XXI VIXIT AN LVI OBI | IT AN(NO) CHRI(STI) M. D. LXXVII | V. APRILIS QVI FVIT DIES | PARASCEVES HORA VII | AMEDIA NOCTE | R.I.S.P, poświęconego Andreasowi, wmurowanego na północnej ścianie południowej kruchty bocznej. Zawiera on ponadto informacje o artystycznych i budowlanych fundacjach opata w klasztorze henrykowskim.

Wykonawca testamentu Swederiego, Mikołaj VI Hübner (1557–1611), został upamiętniony pomnikiem sepulkralnym osadzonym wtórnice na zachodniej elewacji dzwonnicy wzniesionej zresztą z jego inicjatywy¹⁴. Monument wykonany w kompozycji architektonicznej został artykułowany gzymsami dzielącymi go na trzy strefy. Na jego powierzchni, w centralnym polu niszy arkadowej, wyobrażono opata w kukulli wraz z insygniami władzy kościelnej: w prawym ręku dzierży on pastorał, w lewej zamkniętą księgę. Figurę flankuje para korynckich pilastrów o pokrytych ornamentem okuciowym trzonach. Strefę heraldyczną stanowi szczyt w formie kartusza rolwerkowego z tarczą herbową opata, po bokach ujętego motywami cęgowymi. Pod postacią dwa pola inskrypcyjne. W tym usytuowanym wyżej zawarto łacińską inskrypcję ujętą w ornament okuciowy z rolwerkami: DOMINE DILEXI DECOREM | DOMVS TVAE ET LOCVM HA | BITATIONIS GLORIA TVAE Psal. 26. | Nicolaus Hibner Abbas Heinrochoviensis | Hoc opus fieri fecit Anno Salutis 1608. W tym poniżej wyryto pismem majuskułnym tekst: TVRRIS FORTISSIMA JEHOVA DEVS | NOSTER IN COELIS | SED TVRRIM HANC LAPIDEAM AD GRATAM POS ITERITATIS MEMORIAM FUNDARI EXTRUI EXOR | NARI INTITVIT, PROCVRAVIT CONFECIT ADMO | DVM REVERENDVS ET DEVOTVS DOMINVS NICO | LAVS ABBAS MONASTERII HENRICHOWIENSIS FIDE |

¹⁴ Tamże, s. 196.

LISSIMVS PATRIA SILESIVS E PAGO BORSNICIANO | CVI NOMEN
 GOLTZSCH ORIVNDVS AN(N)O AETATIS. LX | REGIMINIS XXXII
 A NATO CHRISTI SALVTIS NOSTRAE AVTORE | MDCVIII | ET
 MERITO PIETAS HOMINI TUTISSIMA VIRTVS.

W schemat wspomnianych pomników sepulkralnych wpisują się płyty nagrobne znajdujące się w kościołach konwentualnych Henrykowa, Rud Wielkich i Krzeszowa. Upamiętniają one opatów: Andrzeja II Bära¹⁵, Marcina II¹⁶, Tobiasza Hallera (il. 2)¹⁷. Powtórzone w nich nie tylko układ postaci, ale również taki detal, jak insygnia opackie i tarcze herbowe. W bordiurze monumentu henrykowskiego zwierzchnika konwentu Andrzeja II Bära (1611–1627) wkomponowano elementy ornamentu floralnego. W dużej części odtracony, pas inskrypcyjny okalający płytę nagrobną krzeszowskiego zwierzchnika konwentu Tobiasza Hallera (1611–1616) pozwala odczytać wyłącznie napis: OBYT REVERENDVS DOMINVS THOBIAS, zaś zatarta inskrypcja w bordiurze pomnika rudzkiego rządcy Marcina II (1556–1578): [M]ARTINVS DE AN[DREOVIA]¹⁸.

Wspólny pomnik nagrobny przełożonych białych mnichów Jana Dorna (1608–1616) i jego sukcesora Wawrzyńca Merkela (1616–1623) wmurowano na ścianie północnej nawy bocznej kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Rudach Wielkich. Polichromowana płyta składa się ze strefy inskrypcyjnej i wyobrażeniowej, okala ją bordiura. Ujęty w obramienie rolwerkowe łaciński epigraf w części monumentu oznajmia o latach zarządzania, pełnionych funkcjach i datach ich zgonów: CINERES F[RATRIS] JOHANIS DORNY NISSENI ABBATIS HVIVS MONASTERY | VIXIT. | ANNOS 42 MEN[SES] [III]. D[IES] [22] PRAEFVIT AN[NOS] 7. MEN[SES] 7. D[IES] [26] OBIT | AN[NO] 1616: 22 MARTY. QUI | LEGIS HAEC CAELI REQUIEM PACEMQUE[VE] PRECARIS. | TU QUOQ[UE] DUM VIVIS CORRIGE MORTIS ITER | F(RATER) LAVRENTIVS MERKELLIVS NISSEN(VS) | ABBAS: AB SVC[CESSORE] ANT(ECESSORI) | MORITVRVS POSVIT | VIXIT | AN[NOS] [...] MEN(SES) [...] D(IES) [...] | PRAEFVIT | AN[NOS]

¹⁵ S. Bernhard, *Kloster Heinrichau und seine Kunstschatze*, Breslau 1935, s. 55.

¹⁶ T. Konietzny, *Die ehemalige Abteikirche zu Rauden in Oberschlesien*, Cosel 1938, s. 22–23.

¹⁷ A. Rose, *Kloster Grüssau*, Stuttgart 1974, s. 65.

¹⁸ W. Kowalski, *Corpus inscriptionum*, s. 59.

[7] MEN[SE] [IIII] D[IES] [27] | OBIIT AN[NO][1623] MEN[SE][12]. D[IE][2] HOSPES | HODIE FIERI POTEST QUIDQUID UNQUAM POTEST¹⁹. W dolnej części kompozycja zogniskowana jest na adoracji krucyfiksu przez klęczących, odzianych w kukulle duchownych. U stóp krzyża wyobrażono czaszkę i ujęte w kartusze rolwerkowe czterodzielne w krzyż z polem sercowym tarcze herbowe opatów. W tarczy po prawej, heraldycznej stronie w sercu górnośląski Orzeł, w polu pierwszym napis MO, czwartym RS, w polu drugim i trzecim wspięte lwy św. Marka. W klejnocie infuła, pastorał wraz z *fanones* i *vittae*. Po lewej heraldycznie stronie tarczę wypełniają w sercu herbowym górnośląski Orzeł, w polu pierwszym i czwartym napis MORS, drugim i trzecim belka św. Bernarda z Clairvaux w skos. W klejnocie analogicznie przedstawiono infułę, pastorał wraz z *fanones* i *vittae*.

W bordiurze wyryto łaciński majuskułny napis: CREDO QUOD REDEMPTOR MEVS VIVIT ET IN NOVISSIMO DIE DE TERRA SVRECTVRVS SVM ET IN CARNE MEA VIDEBO DEVM SALVATOREM MEVM ANNO 1617 DIE 25 IANUARY. MO | R[IMVNDV]S²⁰.

Dla Mateusza Rudolpha, opata lubiąskiego w latach 1607–1636, wykonano monument z czerwonego wapienia; materiał stanowi wyjątek na tle wszystkich płyt w badanych ramach czasowych, a wykonanych z piaskowca. Znajduje się on na południowej ścianie ambitu, obecnie niepełniącego funkcji miejsca kultu religijnego, kościoła pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Lubiążu. Na jego powierzchni, w centrum ostrołukowej niszy arkadowej przedstawiono przełożonego konwentu w kukulli, zaopatrzonego w insygnia władzy opackiej: w lewym ręku dzierży wraz z kawałkiem tkaniny (*panniselus*) pastorał, w prawej ujmuje zamkniętą księgę i rodzaj sznura modlitewnego z trzema końcówkami. Płytę otacza bordiura z wyrytym napisem łacińskim informującym o jego pozycji w hierarchii monastycznej, pochodzeniu i o dacie jego śmierci: A(NN)o D(OMI)NI, 1636. 20. JULY AD(MUNDU)M | REUEREND(US), AC RELIGIOS(US) D(OMI)N(U)S. D(EVOTUS). MATTHAE, RVDOLPH, HENNERSDORFFIENSIS DVCALIS HVIVS | MONA | STERY LVBENSIS, ABBAS | ET | D(OMI)

¹⁹ W. Kowalski, *Corpus*, s. 60.

²⁰ Tamże.

N(U)S | REGIMINIS, SVI, XXIX MENS(IS) [IIII]²¹ AETATIS. VERO SVAE, LXV PIE IN CHR(IST)O OBDORMIVIT.

Po prawej heraldycznie stronie w górnym narożu płyty na wysokości głowy zmarłego znajduje się czterodzielna w krzyż z polem sercowym tarcza herbowa lubiąskich opatów. W polu sercowym głowa św. Jana Chrzciciela na misie; w pierwszym i czwartym polu powtórzona została belka św. Bernarda z Clairvaux, zestawiona z pastorałem; w polu drugim i trzecim znalazły się natomiast czeskie lwy; ponad głowicą tarczy infuła z opadającymi na jej górne pola *fanones* i *vittae*. Na mitrze, w podzielonym polu *cornu tituli*, po prawej, heraldycznej stronie przedstawiona została św. Anna Samotrzecia, po lewej zaś św. Barbara z wieżą i kielichem, wewnątrz krzywaśni widoczny jest natomiast motyw chrztu Chrystusa, a poniżej na powierzchniach nody w polach ostrołukowych arkad św. Mateusz, św. Małgorzata, św. Katarzyna, św. Barbara oraz niezidentyfikowana postać. Na palcach lewej dłoni opat nałożone ma dwa pierścienie. Powierzchnia stroju opata i pastorału pokryta jest motywami zdobniczymi. Na opasce *circulum*, a także na obrzeżach i pasie dzielącym na dwie strefy *cornu tituli* wyrzeźbiono kaboszony i rauty. Obramowanie krzywaśni zdobią czołganki, a jej powierzchnie na przemian rauty z czteroliściem. Motyw kwiatu o czterech płatkach posłużył do dekoracji w dolnych polach cokołowych arkad na głowicy kurwatury. Ponadto archiwoltę w zwieńczeniu niszy arkadowej zdobią motywy w formie ornamentu zawijanego, posiadającego cechy organiczne.

Osobliwy, na tle wyżej wymienionych, przykład kommemoracji stanowi płyta epitafijna umieszczona na wschodniej elewacji kaplicy pw. Świętej Marii Magdaleny w Henrykowie. Powstała ona z inicjatywy opata Mikołaja Hübnera dla upamiętnienia pochodzących z Kolonii braci cystersów, Henryka i Piotra Reita, szafarza klasztorowego²². Na jej powierzchni w symetrycznym układzie kompozycyjnym przedstawiono motyw adoracji ukrzyżowanego Jezusa z czaszką praojca u jego stóp, po obu stronach krzyża Maria z Janem Ewangelistą, poniżej wyobrażono w mocno pofałdowanych habitach kłęczących mnichów

²¹ APWr., rkps nr IV F 209, Leubus 1759, s. 79; W. Wattenbach, *Necrologium Lubense*, Breslau 1861 (Monumenta Lubensia), s. 48.

²² W. Wattenbach, *Schlesische Nekrologien*, „Zeitschrift für Geschichte und Altertum Schlesiens”, 4, 1862, s. 298.

ze złożonymi rękami w ujęciu *en trois*, obok nich wedutę Jerozolimy. Pod strefą wizerunkową w polu obramionym ornamentem rolwerkowym wyryto łaciński epigraf informujący o pochodzeniu cystersów, fundatorze i czasie powstania kamiennej tablicy: HVMATI HIC IACENT FRATRES | VTERINI PATRIA COLONIENSI: HIN | RICVS ET PETRVS REIT HVIVS MO/NASTE(RY) PROFESSI ET SACERDOTES | QVORU(M) HIC VITA(M) CUM MORTE COM | MVTAVIT AN(NO) 1556 PRID(EM) IVLII HIC | AUTE(M) AN(NO) 1577 15 OCTOB(RIS) IN QV(O)R(VM) | MEMOR(IA)E R(EVEREN)DV(S) ABBAS NICOLAUS HOC | EPITAPHIVS TVE EPICEDIO(N) MEMORIAE | ERGO PIE FIERI PONI QVE CURAVIT.

Geneza upamiętniania dobroczyńców śląskich klasztorów cysterskich sięga „początków” ich powstania, gdy chowano w nich tutejszych Piastów. Cystersi byli zobowiązani do odprawiania modlitw za zmarłych fundatorów, mszy świętych i anniwersarzy. Mimo że w dobie reformacji i kontrreformacji śląscy dynaści bądź już wymarli, bądź konwertowali na protestantyzm, kommemoracja dobroczyńców nie straciła na znaczeniu. Jednym z licznych przykładów jest usytuowany na filarze północnej nawy w kościele pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Henrykowie pomnik Elżbiety Hübner (il. 3), benefaktorki klasztoru, matki opata Mikołaja²³. Centralną strefę wypełnia przedstawienie kobiety odzianej w płaszcz i kwef, z rękoma złożonymi w geście modlitewnym. Całość po bokach ujmują jońskie pilastry. Partię zwieńczenia stanowi naczótek trójkątny spoczywający na tablicy inskrypcyjnej ujętej po bokach spływami. W skład zdobniczej oprawy pomnika wchodzi elementy dekoracji sztuki manierystycznej i gotyckiej.

Na powierzchni tablicy górnej treść łacińskiej inskrypcji informuje o dacie śmierci zmarłej, jej pobożności, najbliższej rodzinie: HONESTAE PIENTISSIMAEQ MATRO | NAE ELISABETHAE QVONDAM IOHAN | NIS HVBNERI RELICTAE VIDVAE MATRI | SVAE CHARISS(IM)AE ET TOTI FAMILIAE PIAE | MEMORIAE ERGO QUAE HIC SANCTE IN CHR(IST)O OBYT DIE 20 MENSIS DE | CEMB: ANNO M.D.LXXXVI.

²³ H. Lutsch, *Die Kunstdenkmäler der Landkreise des Reg.-Bezirks Breslaus*, t. 2, Breslau 1889, s. 88–89; S. Bernhard, *Kloster*, s. 55.

W okalającej figurę bordiurze widnieje inskrypcja o następującej treści: EGO SVM RESVRRECTIO ET VI | TA QVI CREDIT IN ME ETIAM SI MORTVVS FVERIT VIVET ET OM | NIS QUI VIVET ET CREDIT IN ME NO | N MORIETVR IN AETERNUM. JOANN(E) VNDICIMO CAPITE; w predelli zaś: NICOLAVS ABBAS HEINRICHOWIENSIS F(IERI) F(ECIT) | SIQVA MONET PIETAS VIVOS COLYISSE PARENTES | NON MINOR EXINCTOS MORTE SE QVE HONOS | HOC NOSTRVM GENVS EST HANC VIRTVS INCLITA STIRPEM | NOBILITAT CHRISTVS FATA SED ISTA REGI | MECVM PROGENIES VIVET MORIETVR ET VNI | CVI MEA DO SVPPLEX VOTA PRECESQ DEO | ANNO CHRISTI M.D.LXXXVI. Teksty przekazują informacje o fundatorze pomnika, wyrażają szacunek dla rodzica oraz obietnice poprzez wiarę w jedyne Boga na życie wieczne.

Na południowej elewacji kościoła pw. św. Marcina w Starym Henrykowie wmurowano epitafium Doroty, matki opata Andreasa II Bära²⁴. Architektoniczny pomnik składa się z prostokątnej płyty z rozbudowaną strukturą belkowania w postaci gzymesu odcinkowego dźwigającego pole inskrypcyjne, ujętego po bokach elementami ornamentu okuciowego. Jest on zamknięty gzymsem koronującym. Na belkowaniu spoczywa edykuł z umieszczonym wewnątrz reliefowym przedstawieniem ukrzyżowanego Jezusa Chrystusa. Flankują go elementy ornamentu okuciowego i dwa obeliski. Centralnym akcentem zwieńczenia jest czaszka. W środku pola płyty w niszy arkadowej przedstawiono kobietę odzianą w długi płaszcz, w czepcu na głowie, ze złożonymi do modlitwy rękami. W polu inskrypcyjnym wpisano niemiecką treść: Im Jahr 1612 Ist in Gott Seliglichen vorschie | den Die Tugentsame Matrone Dorothea, des | Ehrwürdigen In Gott Andechtigen Herren Her | rn Andreae Abten Und Herren Des Fürst | lichen Gestiffte und Closters Heinrichaw leib | liche Mutter Derer Seele, Gott Die Ewige | Ruhe Vorleihe. Ammen, zaś w bordiurze: SELIG SEIND TODTEN DIE IN DEM | HERREN STERBEN DAN VON NUN AN SPRICHT DER GEIST DAß | SIE RUHEN WERDEN VON IHREN | ARBEITEN DAN IHRE WERCKE FOLGEN IHNEN NACH ANNO 1612.

Inskrypcyjna płyta Katarzyny Wohkij, córki doradcy i kanclerza sądu klasztornego Jana Jakuba Wohkija²⁵, ulokowana jest na zachod-

²⁴ W. Wattenbach, *Schlesische Nekrologien*, s. 298.

²⁵ A. Kastner, *Geschichte und Beschreibung des fürstlichen jungfräulichen Klosterstiftes*

niej ścianie w północnym ramieniu transeptu bazyliki pw. śś. Jadwigi i Bartłomieja w Trzebnicy. Umieszczona na niej łacińska inskrypcja brzmi: Anno 1632 Die 12 April Infra 4 ets Horam | Matutina Obijt Nobilis et Claris Viri Dni (Dominus) | Joann(is) Jacobi Wohkij Ducalis huius | Monastery Trebnicensis Consil(iarius) et Cancell(arius) | Filiola me Uitis nomine Catharina Quae | Ann(no) 3 Septim:46 et Dieb 6 completis | suauissimum hi dormiens Angelori | Choris immolatur | Moestus Pater et Filiola | P. Heu in spina cadis Catharina | [...] Tenella Puella [...] | [...] Deliciu cordis Sua uia mitte mea | Vere caedis nimis ah ue rei te funere acerbo | [...] Vi Viola uiolans Mors uiioleta rapit | Ver seru et Q[...] ferate necas modo Vita uigor | Quaq(ue) uigere facit uiuere quaq(ue) cupit | Es mage tristis Hyems [...] ea | [...] Sumtisq(ue) pruinae [...] | Filiola Viola at uiolando.meas | [...] Maere Pateu me vere i[...]at migrare | Tenella | Vt vernare Polo Verna puella [...].

Pomnik sepulkralny Władysława von Zedlitz auf Nimmersatt, pierwotnie usytuowany przy ołtarzu bocznym ze sceną *Bożego Narodzenia* w gotyckim kościele pw. św. Jana Chrzyciela w Krzeszowie²⁶, obecnie znajduje się przy południowej ścianie w krzeszowskim mauzoleum Piastów świdnicko-jaworskich. Otrzymał formę wolnostojącej prostopadłościenną tumbę. Jej boki artykułowane są hermami osadzonymi na pilastrach jońskich bazujących na profilowanym cokole, wspierających jednocześnie gzyms. Ukształtowane po bokach między nimi kwatery zawierają owalne kartusze z herbami rodziny zmarłego. Na bocznej ścianie po północnej stronie mauzoleum w jako pierwszy w kolejności widoczny jest herb rodziny von Stosch²⁷: w jednopolowej manierystycznej tarczy, w polu czerwonym w krzyż dwie srebrne rośliny morskie z korzeniami; klejnot: nad hełmem na czerwonym skrzydle w krzyż dwie srebrne rośliny morskie z korzeniami, po bokach wyrastające z hełmu i okalające tarczę labry koloru czerwonego podbite srebrem. W polu kartusza litery DV | (S). Dalej umieszczony został herb rodziny von Salisch²⁸: w dwupolowej, dzielonej w słup manierystycznej

Cistercienser Ordens in Trebnitz, „Archiv für die Geschichte des Bistums Breslau”, 2, 1859, s. 145.

²⁶ N. Henelius, *Silesiographia*, s. 541.

²⁷ L. Dorst, *Schlesisches Wappenbuch oder die Wappen des Adels im Souverainen Herzogthum Schlesien der Grafschaft Glatz und der Oberlausitz*, t. 1–3, Görlitz 1847, s. 25.

²⁸ Tamże, s. 5.

tarczy, po prawej stronie w żółtym polu czarne skrzydło, po lewej w czerwonym polu poroże; klejnot nad hełmem, dwa czerwone puklerze z czerwonymi i czarnymi po prawej i po lewej czerwonymi i srebrnymi chorągwiemi, po bokach wyrastające z hełmu, okalające tarczę labry, po prawej koloru czerwonego podbite srebrem, po lewej czerwonego, czarno podbite. W polu kartusza litery (DV) | S. Jako trzeci widoczny jest herb niezidentyfikowany: w dwupolowej, dzielonej w słup manierystycznej tarczy po prawej, w polu czarnym lew czerwony wspięty, ukoronowany, w drugim polu pięć pasów w skos, na przemian białe i czerwone; klejnot nad hełmem, korona z dwoma srebrnymi tarczami i piórami na przemian czerwonymi i białymi, po bokach wyrastające z korony, okalające tarczę labry koloru czerwonego podbite srebrem. W polu kartusza litery D | VR. Czwarty z herbów również nie został dotąd zidentyfikowany: w jednopolowej manierystycznej tarczy, w zielonym polu czerwony pas; klejnot w okrągłym zielonym polu – czerwony krzyż kotwiczny, po bokach wyrastające z hełmu, okalające tarczę labry koloru zielonego, czerwono podbite. W polu kartusza litery (DV) | G.

Na bocznej ścianie tumbi po południowej stronie mauzoleum (niezachowana polichromia) w kartuszach wyobrażono następujące herby: rodziny von Zedlitz (w jednopolowej manierystycznej tarczy, w polu trójkątna klamra do pasa; klejnot nad hełmem dwa skrzydła, po bokach wyrastające z hełmu, okalające tarczę labry, w polu kartusza litery D | V | Z), rodziny von Schweinischen²⁹ (w jednopolowej manierystycznej tarczy, w polu świnia wspięta; klejnot nad hełmem korona i połowa-świni, po bokach wyrastające z korony, okalające tarczę labry, w polu kartusza litery D | VS), herb niezidentyfikowany (w jednopolowej manierystycznej tarczy, w polu kotwa przebita gwoździem; klejnot nad hełmem rycerz w zbroi w prawej ręce trzyma obuch, w lewej gwoźdź, po bokach wyrastające z hełmu, okalające tarczę labry, w polu kartusza litery D | V | R), rodziny von Seidlitz³⁰ (w jednopolowej manierystycznej tarczy trzy, jedna nad drugą, skierowane w prawo ryby; klejnot ponad hełmem bawole rogi, między nimi skrzyżowane chorągwie, po bokach wyrastające z hełmu, okalające tarczę labry, w polu kartusza napis D | V | [S]). Na bocznej powierzchni monumentu po zachodniej

²⁹ Tamże, s. 21.

³⁰ Tamże, s. 26.

stronie mauzoleum w wieńcu laurowym flankowanym trzymaczami heraldycznymi w postaci lwów wyobrażono kartusz herbowy ze znanym już herbem rodziny von Zedlitz³¹.

Poziomą płytę wypełnia wykonane w wypukłym reliefie przedstawienie brodatego mężczyzny w zbroi rycerskiej z mieczem ceremonialnym pod lewym ramieniem, przypuszczalnie z tubą na dokumenty w prawej ręce i przyłbicą u jego stóp. Głowę ma opartą na poduszce, na jego piersi spoczywa wraz z przewieszonym przez szyję łańcuszkiem krzyż maltański. Tablica inskrypcyjna usytuowana na pionowej ścianie tumby po wschodniej stronie mauzoleum, flankowana jest trzymaczami heraldycznymi w formie herm anielskich o fizjonomii kobiecej, zwieńczona skrzydlatą anielską główką o twarzy kobiecej. Epigram wyryty na powierzchni tablicy zawiera chrystogram IHS i monogram maryjny M R A oraz inskrypcję w języku niemieckim i łacińskim: | Der [de]-ssen Heldenmuth Mallta hat lernen kennen [dto. Der des]-ssen treues Hertz drey Keiser konntnen nennen [dto. Der de]-ssen Schickligkeit weit und ver war beschrien [dto. Hat ne]-tlich auch davon durch den Tod musse ziehe MDCXXVIII G.A.B. Poniżej: Non moriar, sed vivam et narrabo opera i Domini Dominus mortificat et viviscat, deducit ad inferos et reducit³².

Drewniane epitafium z kościoła pw. Wszystkich Świętych z Jemielnicy³³ obecnie jest eksponowane w Muzeum Diecezjalnym w Opolu. Jego obramienie, typu architektonicznego, pierwotnie składało się z trzech podstawowych części: rozczłonkowanej ramy mieszczącej w centrum obraz ze sceną *Pieta*, u góry z rozbudowanego belkowania i wspartego na nim zwieńczenia, u dołu w predelli z namalowanym na desce portretem zmarłych oraz znajdującej się poniżej, obecnie brakującej, tablicy inskrypcyjnej. Centralny obraz wykonano w technice olej na desce na podstawie sztychu flamandzkiego rytownika Hieronima Wierixa. Przedstawia on postać Matki Boskiej frontalnie siedzącej obok krzyża i narzędzi Męki Pańskiej, pochyloną nad martwym ciałem Chrystusa spoczywającym na Jej łonie. Prawą ręką podtrzymuje ramię

³¹ A. Freihern v. Krane, *Wappen-und Handbuch des in Schlesien landgesessenen Adels*, Görlitz 1901–1904, Taf. 124.

³² W. Patschowski, *Die Kirchen des ehemaligen Klosters Grüssau (Kreis Landeshut i. Schl.)*, Warmbrunn 1896, s. 38.

³³ H. Lutsch, *Die Kunstdenkmäler*, t. 4, Breslau 1894, s. 270.

Jezusa, lewą ma uniesioną ku górze; w tle weduta. Obraz flankują wsparte bezpośrednio na bazach i konsolach oplecione winnym gronem kolumny porządku toskańskiego. Dekorację podpór architektonicznych uzupełniają motywy ornamentu okuciowego, kaboszony i rauty. W strefie belkowania prostokątna tablica z łacińskim epigrafem: DVM V(I)DET EXANIMEM GENITRIX DVLCISS PIA NATVM | QANTVS VIRGINEO PECTORE MAEROR INEST | OMNIA NAM MVNDI CERNIT PECCATA LVENTEM | ET CRVCE SANANTEM V(U)LNERA MORTE NE PAS. Po bokach pola inskrypcyjnego wkomponowano imposty wspierające gzymsy koronujące. Dwa obeliski usytuowane w osi kolumn stanowią zwieńczenie epitafium. W predelli przedstawiono obraz w technice olej na desce ze sceną klęczących donatorów z różańcami w rękach w ujęciu *en trois* adorujących usytuowanego w centrum kompozycji ukrzyżowanego Jezusa Chrystusa; u Jego stóp czaszka. Na powierzchni obrazu zwracają ponadto uwagę niewyraźne majuskułne napisy, z których udało się rozpoznać, po prawej pomiędzy klęczącymi postaciami kobiet najbardziej oddalonych od krzyża: ANNA M(ATE)R MORTVA | ANNO 1619 IN DIE | S(ANCTI) MATTHAE po lewej pomiędzy klęczącymi mężczyznami ADAMUS DRIA DR(OCTOR)| MORTVVS | ANNO | 161[.] IN DIE 29 APRILIS oraz napis pomiędzy klęczącym mężczyzną a krzyżem: JOANNES FR(ATER) DEFVNCTV(S) | 1619 DIE | (10) IVNI(VS). W dolnej strefie pod krzyżem po bokach czaszki napis: Tobias (Lictor) | [...] 1620.

Wśród epitafiów wykonanych w XVI i 1. połowie XVII w. wymienić należy te eksponowane na elewacjach byłych cysterskich kościołów filialnych i otaczających je murach. Pomniki owe przedstawiają w większości przypadków centralnie usytuowane całopostaciowe wyobrażenia kobiet i dzieci ze złożonymi do modlitwy rękami. Figury Heleny auf Mubrigen w Wierzbnej, niezidentyfikowanej kobiety w Opawie i Magdaleny Schweidnitz von Milkau w Słupie odziane są w płaszcze. Magdalena ma założony kwef na głowie, pozostałe postacie czepce. W atrybut ten zaopatrzona jest Anna Promnitz z domu Kreckwitz auf Nechlau w Sicinach, odziana w sukienkę, analogicznie jak dziewczynki w sicińskich epitafiach Urszuli z domu Kreckwitz auf Nechlau, Barbary z domu Promnitz i Urszuli z domu Promnitz³⁴. Przedstawieniu

³⁴ R. Barczyński, *Fundacje artystyczne lubiąskich cystersów i dobroczyńców w kościele pw. św. Marcina w Sicinach w XVI i XVII w.*, w: *Życie duchowe na ziemi wschowskiej*

Heleny auf Mubrigen towarzyszy jej zmarłe dziecko odziane w koszulę, podobnie jak postacie Jecehia von Rohnau w Wierzbnej, Caspara i Mägdlein w Opawie.

W epitafium Anny Promnitz w górnym prawym narożu widoczny jest herb rodziny Kreckwitz³⁵: w renesansowej jednopolowej tarczy trzy ryby przedstawione w formie widlastej, łbami skierowane do siebie; klejnot ponad hełmem trzy pióra, po bokach wyrastające z hełmu, okalające tarczę labry. Powyżej w wewnętrznej bordiurze napis: D.V. KRECKWITZ. W lewym górnym narożu znajduje się natomiast herb rodziny Salisch: z boku w wewnętrznej bordiurze napis: [...] ISCHER. W prawym dolnym narożu na powierzchni sukni umieszczono natomiast herb rodziny Kottwitz³⁶: w renesansowej jednopolowej tarczy pas; klejnot ponad hełmem półkole ze szprychami, piastą i wystającymi z niej piórami, po bokach wyrastające z hełmu, okalające tarczę labry. W wewnętrznej bordiurze napis: D.V. KOTWITZ. W lewym dolnym narożu na powierzchni sukni wpasowany został herb rodziny Nostitz³⁷: w renesansowej jednopolowej tarczy, w polu dwa rogi; klejnot ponad hełmem dwa bawole rogi, po bokach wyrastające z hełmu, okalające tarczę labry, obok w wewnętrznej bordiurze napis D.V. NOSTITZER.

Na płycie Urszuli Kreckwitz w prawym górnym narożu znajduje się herb rodziny Kreckwitz, w lewym górnym narożu rodziny Salisch. W prawym dolnym narożu na powierzchni sukni herb rodziny Kottwitz, w lewym dolnym narożu na powierzchni sukni rodziny Nostitz. Na płycie Barbary Promnitz w lewym górnym narożu zidentyfikować można herb rodziny Promnitz: w polu renesansowej tarczy strzała w skos skierowana w prawo, między takimiż sześcioramiennymi gwiazdami; klejnot ponad hełmem trzy pióra, po bokach wyrastające z hełmu, okalające tarczę labry. Powyżej w wewnętrznej bordiurze napis D.V. PRO(M)NITZ. Zły stan zachowania pozostałych trzech herbów, podobnie jak w przypadku wszystkich czterech herbów na płycie Urszuli Promnitz, uniemożliwia blazonowanie.

i pograniczu wielkopolsko-śląskim, red. M. Małkus, K. Szymańska, Leszno 2017, s. 226–227.

³⁵ L. Dorst, *Schlesiens Wappenbuch*, s. 25.

³⁶ R. Meraviglia-Crivelli, *Der böhmische Adel*, Mautern an der Donau 1885, s. 284.

³⁷ L. Dorst, *Schlesiens Wappenbuch*, s. 4.

Na płycie Jesahia von Rohnau w prawym górnym narożu widnieje herb rodziny Rohnau: w polu renesansowej tarczy dwie suche, bezlistne, połamane gałęzie w skos; klejnot ponad hełmem dwa puklerze na ukośnych łądygach. W lewym górnym narożu znajduje się natomiast herb rodziny Schindel³⁸: w polu renesansowej tarczy trzy przedstawione w formie widlastej gonty; klejnot ponad hełmem pomiędzy dwoma skrzydłami w różnym wieńcu trzy gonty przedstawione w formie widlastej, po bokach wyrastające z hełmu, okalające tarczę labry. W dolnym prawym narożu umieszczono z kolei herb rodziny Schindel, a w lewym dolnym narożu herb rodziny Seidlitz.

Epitafium Heleny von Schindel i jej dziecka jest w złym stanie zachowania, ma odtrącone lewe naroże, jego powierzchnia jest zwietrzała. W prawym górnym narożu widnieje niezidentyfikowany herb: w polu renesansowej tarczy przedstawienie ptaka kroczącego z dziobem zwróconym w prawo, powyżej zarys niezidentyfikowanego w skos obiektu; klejnot ponad hełmem analogiczne przedstawienie ptaka jak w polu herbowym, po bokach wyrastające z hełmu, okalające tarczę labry. Poniżej, na wysokości ramienia kobiety, widnieje herb rodziny Zedlitz: po lewej stronie, na wysokości ramienia kobiety, w polu renesansowej tarczy skos; klejnot ponad hełmem bawole rogi, między nimi pięć przypominających kształtem drzewców do chorągwi, po bokach wyrastające z hełmu, okalające tarczę labry. W prawym dolnym narożu znajdują się jeszcze dwa, jeden pod drugim, niezidentyfikowane herby. Ich zły stan zachowania pozostawia w sferze domysłów wyobrażenia zawarte w polach tarczowych. W klejnotach obu herbów rozpoznać można ponad hełmami bawole rogi ze skrzyżowanymi między nimi chorągwiami. W lewym dolnym narożu pod stopami postaci dziecka czytelny jest natomiast herb rodziny Zedlitz, poniżej zaś, ze względu na zły stan zachowania, herb niezidentyfikowany.

Analogicznie zły stan zachowania trzech spośród czterech herbów zawartych w epitafium Magdaleny Schweidnitz von Milkau nie pozwala zidentyfikować zawartości pól renesansowych tarcz. W górnym prawym narożu, w polu renesansowej tarczy widoczne są trzy zagięte gałęzie; klejnot ponad hełmem motyw roślinnego pędu z łądygami i liśćmi, po bokach hełmu wyrastające, okalające tarczę labry. W bordiurach wyżej wymienionych kamiennych płyt niemieckojęzyczne napisy

³⁸ Tamże, s. 15.

podają podstawowe dane o najbliższych członkach rodziny zmarłych oraz datach ich śmierci, zaś na pomniku Cacpara zawarto ponadto łaciński epigraf: BEATI MORTVI QVI IN | DOMINO MORIVNTVR.

Płyta nagrobna rodziny Ebert umieszczona jest na północnej elewacji kościoła pw. św. Wawrzyńca w Krzeszówku. W jej centralnym polu przedstawiono klęczącego anioła ujmującego w rękach krzyż z Jezusem z Nazaretu, flankują go trzy postacie w pozycji klęczącej z rękoma złożonymi do modlitwy, po lewej ojciec, po prawej matka i syn. Dorośli trzymają w rękach różańce. Powyżej, w rogach, widoczne są charakterystyczne dla sztuki manierystycznej anielskie głowy. Tablicę okala inskrypcja. Ze względu na bardzo zły stan zachowania nieczytelna, jest możliwa do odczytania tylko fragmentarycznie: Anno 1617 den [...] | Balthasar Ebert sein alter im 33 Jahr | In Gott vorschieden der Erbahren und | Viel | [...] Friedricke (Ebert). [...] Ihr alter | im 25 Jahr: denen Gott [...].

Mimo że prostokątna forma gotyckiego nagrobka w XVI w. powoli traciła zainteresowanie wśród szlachty i patrycjuszy³⁹, monumenty zwierzchników śląskich opactw Zakonu Cysterskiego i ich dobroczyńców w większości przypadków nadal nawiązywały do średniowiecznych wzorów; kontynuowano topos całopostaciowego wyobrażenia zmarłego. Pomimo typologicznego i ideowego powiązania ze średniowieczną plastyką sepulkralną, były one jednocześnie przełożeniem gotyckiego pomnika na język sztuki renesansu. W kręgu nowego stylu wypowiedzi artystycznej plasuje go nie tylko zharmonizowana kompozycja, widoczne dążenie do symetrii i wyczuwalny realizm detalu anatomicznego, lecz także rozszerzenie programu ideowego o wątki wykraczające poza religijną kommemorację, odwołanie do chwały ziemskich zaszczytów.

Na początku XVII w. zaczęły pojawiać się pomniki z ramami architektonicznymi. Egzemplifikacją są tu monumenty opata Mikołaja VI Hübnera, jego matki Elżbiety, matki opata Andrzeja II Bära, Doroty, oraz donatorów jemielnickiego epitafium. Listwy boczne przybrały w nich formę pilastrów i kolumn, poszerzone listwy dolne – formę cokołów, poszerzone listwy górne – fryzów z inskrypcjami biblijnymi i herbami. Owe fryzy stały się częścią belkowań złożonych ponadto

³⁹ J. Harasimowicz, *Mors janua vitae. Śląskie epitafia wieku Reformacji*, Wrocław 1992, s. 48.

z architrawów i wydatnych gzymsów, ponad którymi umieszczano dekoracyjne zwieńczenia.

Ewenement stanowi osadzona w średniowiecznej tradycji tumba Władysława von Zedlitz. Niewątpliwie o jej powstaniu zdecydowały czynniki prestiżowe. Wszak w Krzeszowie pochowano i upamiętniono znacznych członków z rodu Piastów śląskich. Tego typu informacja o statusie zmarłego była powszechnie czytelna i zrozumiała, a forma sarkofagu umożliwiła przy tym rozwinięcie bogatego programu ikonograficznego.

Obok przedstawień osób zmarłych, w ambiwalentnej pozycji (stojącej-leżącej) spotykamy ujęcia klęczących donatorów. Motyw klęczących postaci w śląskiej sztuce sepulkralnej wykształcił się w 2. połowie XVI w. Był on szczególnie popularny w kręgach protestanckich, mając na celu wzbogacenie walorów reliefowych płyt nagrobnych i epitafijnych⁴⁰. Wczesnym przykładem zastosowania tego typu kompozycji w kręgu śląskich cystersów jest scena zawarta w epitafium braci cystersów, Henryka i Piotra, w Henrykowie. Motyw ten wykorzystano ponadto na innych płytach nagrobnych: opatów Dorna i Merkela w Rudach Wielkich, rodziny Ebert w Krzeszówku i w predelli epitafium donatorów z Jemielnicy.

W większości przypadków postacie zmarłych wyobrażono ze złożonymi do modlitwy rękami, w przypadku dolnośląskich opatów na ogół trzymają oni w rękę zamknięte księgi. Lubiąski opat Mateusz Rudolph, w odróżnieniu od pozostałych przedstawionych cysterskich zwierzchników mających jeden pierścień, na palcach dłoni ma dwa: jeden jest oznaką władzy nad konwentem, drugi zapewne legitymizuje jego funkcje Generalnego Wikariusza Śląskiej Prowincji Cystersów, *nota bene* był on pierwszym sprawującym tę funkcję w historii⁴¹. Kolejną wyróżniającą cechą dolnośląskich przełożonych konwentów są wystające spod kukulli kołnierzyki. W ubiorze przedstawień zmarłych kobiet charakterystyczne są kwefy na głowie, symbolizujące wdowy, i czepce będące wyróżnikami mężatek.

⁴⁰ J. Harasimowicz, *Mors janua vitae*, s. 69.

⁴¹ R. Barczyński, *Fundacje artystyczne lubiąskiego opata Matthäusa Rudolpha z Hengersdorfu*, praca magisterska napisana pod kierunkiem prof. J. Harasimowicza, Wrocław 2012.

Znamienny dla artefaktów sztuki sepulkralnej wykonanych na zlecenie śląskich opatów cystersów i dobroczyńców ich klasztorów w XVI i w 1. połowie XVII w. jest ich eklektyzm. Umiejętność połączenia różnych stylowych aspektów: gotyckiego, implikowanego zarówno poprzez formę pomników, jak również motywy zdobnicze, i manierystycznego o niderlandzkiej proveniencji, bogato użytego w ornamentach w jednej wspólnej realizacji, dowodzi znajomości lokalnej tradycji artystycznej i umiejętności wykorzystania wybranych elementów, jak i dobrego zaznajomienia ze współczesnymi trendami.

Na zdobniczą oprawę pomników, czerpiących w większości przypadków z typowego repertuaru dekoracji manierystycznej, składały się: kaboszony i rauty oraz elementy ornamentów okuciwego i kandelabrowego. Były one najczęściej stosowane na powierzchniach pilastrów, kolumn i cokołów pomników architektonicznych. W zwieńczeniach zaś często spotykamy obeliski. Ornament rolwerkowy i cęgowy przeważnie występuje w obramieniach pól inskrypcyjnych i kartuszy herbowych. Powierzchnie boczne tumby Zedlitzia zdobią typowe dla sztuki manieryzmu hermy i anielskie główki. Na pomnikach sztuki sepulkralnej spotykamy również gotyckie ozdoby w postaci ornamentu zawijanego o cechach organicznych, winnego grona, czołganków i czteroliści.

W tekstach inskrypcji zamieszczonych na wyżej omówionych pomnikach sztuki sepulkralnej wyróżnić można fragmenty „historyczne”, odnoszące się do podstawowych danych o zmarłych, oraz „metaforyczne” – najczęściej cytaty z Pisma Świętego. Swoistą osobliwość na tle wszystkich pozostałych stanowi epitafium Katarzyny Wohkij, w którym niejako aneksem dla fragmentu „historycznego” stał się tekst poezji funeralnej i użyta w nim metafora świętego fiołka, wyrażająca ogromny żal i ból ojca po utracie córeczki. Z kolei umieszczony w górnym polu inskrypcyjnym płyty nagrobnej opata Mikołaja VI łaciński epigraf stanowi parafrazę słów zaczerpniętych z Psalmu 26,8: „Panie, umiłowalem mieszkanie domu Twego i miejsce przebywania chwały Twojej”, w dolnym polu zaś jest to trawestacja słów *Księgi Przysłów Salomona* (18,10): „Imię Pana jest mocną wieżą; chroni się do niej sprawiedliwy i jest bezpieczny”. Przekazy owe wyrażają myśl eschatologiczną poprzez porównanie budowli sakralnej z niebem, jako miejscem wiecznej chwały Bożej, oraz ewokację wiary w sprawiedliwość i opatrzność. Kolejny fragment w dolnym polu inskrypcyjnym („Tę kamienną wieżę

dla ukochanych potomnych [...] zlecił wykonać opat Mikołaj”) ma charakter *stricte* kommemoracyjny.

Spśród licznych inicjatyw budowlanych opata Mikołaja VI w henrykowskim *monasterium*⁴² osobliwie wysoka dzwonnica, łamiąca bernardyńskie zasady w kontekście zakazu budowania kamiennych wież dzwoniczych⁴³, wraz z ulokowanym na elewacji monumentem mecenasa stały się ważnym ośrodkiem ideowego przekazu, zapewniając Mikołajowi nie tylko pamięć wśród potomnych, ale także zwracając uwagę wyznawców innych konfesji⁴⁴.

W bordiurze pomnika rudzkich opatów Jana Dorna i Wawrzyńca Merkela wpisano inskrypcję o treści eschatologicznej zaczerpniętą z *Officium defunctorum*, tak zwanego *Requiem* Wiktorii, na podstawie Księgi Hioba (19,25–27): „Wierzę, że mój Odkupiciel żyje, a w dniu ostatecznym ja powstanę z ziemi, i w ciele moim ujrzę Boga, Zbawiciela mego”. Fragment ten wyraża pełen nadziei moment przejścia z życia doczesnego do wiecznego, tak więc tylko wiara w Ukrzyżowanego przynieść miała zmartwychwstanie i żywot wieczny. W bordiurze pomnika Elżbiety, matki opata Mikołaja, zawarto eschatologiczny przekaz na podstawie Ewangelii św. Jana (11,25–26): „Ja jestem zmartwychwstaniem i życiem. Kto we Mnie wierzy, choćby i umarł, żyć będzie. Każdy, kto żyje i wierzy we Mnie, nie umrze na wieki”. Z kolei w epitafium Doroty, matki opata Andrzeja, werset na podstawie Apokalipsy św. Jana (14,13): „Błogosławieni umarli, którzy umierają w Panu”; analogiczny cytat biblijny znajduje się na płycie małego Caspara w Opawie. W sferę eschatologicznej wymowy pomnika Władysława von Zedlitz wprowadzają zawarte na powierzchni tablicy chrystogram i monogram maryjny, a także łacińska inskrypcja na podstawie Psalmu 118,17: „Nie umrę, ale dalej będę żył i rozgłaszał czyny Pańskie”, oraz według Pierwszej Księgi Samuela (2,6): „To Pan daje śmierć i życie, wtrąca do Szeolu i zeń wyprowadza”. Ta wielowymiarowa i wieloaspektowa sekwencja wzajemnie uzupełniających się i przenikających treści i symboli w świetle wiary wyraża

⁴² W. Pfitzner, *Versuch*, s. 169.

⁴³ E. Łużyńska, *Architektura klasztorów cysterskich. Filie lubiąskie i inne cenobia śląskie*, Wrocław 2002, s. 29.

⁴⁴ R. Barczyński, *Die Architektur der schlesischen Zisterzienser in 16. und erster Hälfte des 17. Jahrhunderts*, w: *Umění v prostoru / Prostor v umění*, Olomouc 2015, s. 100.

świadome podporządkowanie się zmarłego boskiej woli i osiągnięcie nieśmiertelności według nakreślonego przez Boga planu.

W dalszej części treść niemieckojęzycznej inskrypcji oznajmia o zasługach zmarłego w służbie dla cesarzy rzymskich. Władysław von Zedlitz był kawalerem maltańskim, komandorem domów zakonnych w Strzegomiu, Złotorzy i Lwówku Śląskim, pułkownikiem gwardii przybocznej i doradcą na dworze Habsburgów, otrzymał od nich tytuł barona oraz zamek Bolków w posiadanie⁴⁵.

W swoim testamencie z 1625 r. wyraził on następującą wolę: „według chrześcijańskiej katolickiej potrzeby, również mego zakonu rycerskiego i według wspaniałego kraju, w książęcym opactwie i klasztornym krzeszowskim kościele chcę być złożony i pochowany, [...] mnie szlachcica pocieszyć i pogrzeb z mojej spuścizny, zostanie udzielone użyć tysiąc reichtalarów, oprócz tego pomalować krzeszowski kościół dwieście reichtalarów”⁴⁶.

W pomnikach nagrobnych z 1. połowy XVII w. opata Mateusza Rudolpha, Doroty Bär i Katarzyny Wohkij w treściach inskrypcji akcentuje się książęcość klasztorów. Jakkolwiek od 1. połowy XVI w. opactwa śląskich cystersów podlegały bezpośredniej władzy Habsburgów, to nadal funkcjonowały one na podstawie nadanych w średniowieczu książęcych przywilejów. Manifestacja owa zapewne miała stanowić kultywację tradycji w postaci ideowego przesłania będącego odwołaniem do fundamentów monastycznego kościoła na Śląsku, była wyrazem woli podkreślenia elementu ciągłości i stałości jego znaczenia.

Pomniki nagrobne i epitafia wykonane dla śląskich cystersów i benefaktorów ich klasztorów w XVI i 1. połowie XVII w. pełniły funkcję zarówno kommemoratywno-laudacyjną, jak i reprezentacyjną, chcąc w ten sposób podkreślić statut społeczny osoby zmarłej, miały też zapewnić symboliczną obecność świętej pamięci wśród członków społeczności, do której należała. Konstatację ową odzwierciedla myśl biblijna zawarta w kronice cysterskiej *Historia domestica Lubensia* z XVII w.⁴⁷: „Ciała ich w pokoju pogrzebano, a imię ich żyje w pokoleniach” (Syr 44,14).

⁴⁵ N. Henelius, *Silesiographia*, s. 541; J. Sinopius, *Schlesische Curiositäten*, Leipzig: Fleischerische Druckerey 1720, s. 489; H. Schubert, *Geschichteder Bolkenburgbei Bolkenhein*, Schweidnitz 1985, s. 33.

⁴⁶ H. Schubert, *Geschichteder Bolkenburg*, s. 37; A. Rose, *Kloster Grüssau*, s. 72.

⁴⁷ APWr., rkps nr IV F 209 Leubus, 1759, s. 119.